ความงามในบทละครเรื่องพระศรีเมือง
THE BEAUTY OF THE THAI VERSE PLAY PHRA SRIMUEANG

สุภาวดี เพชรเกตุ[1*]

Supawadee Petket[1*]

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 239 ถ.ห้วยแก้ว ต.สุเทพ อ.เมืองเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่ 50200

Chiang Mai University 239 Huay Kaew Road, Suthap Sub-district, Mueang District, Chiang Mai Province 50200

*Corresponding author E-mail: supawadeepk@hotmail.com

(Received: Feb 4, 2020; Revised: Jun 5, 2020; Accepted: Jul 30, 2020)

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่องความงามในบทละครเรื่องพระศรีเมืองมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความงามของบทละครเรื่องพระศรีเมือง พระนิพนธ์กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข ในด้านเนื้อหาและรูปแบบ เพื่อแสดงให้เห็นคุณค่าของพระนิพนธ์เรื่องนี้ในฐานะงานศิลปะซึ่งประกอบด้วยคุณค่าทางปัญญา คุณค่าทางอารมณ์ และคุณค่าทางวรรณศิลป์ โดยได้ศึกษาบทละครเรื่องพระศรีเมือง ฉบับที่สาขาวิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล นำมาปริวรรตและพิมพ์เผยแพร่ใน พ.ศ.2552 จำนวน 10 ตอน

ผลการศึกษาพบว่าบทละครเรื่องพระศรีเมืองมีเนื้อหาทางความคิดมุ่งเสนอลักษณะบุคคลที่จะนำพาความเจริญรุ่งเรืองมาสู่บ้านเมืองผ่านตัวละครเอก 7 ประการ คือ มีบุญบารมี มีรูปงาม มีความรู้ความสามารถมีของวิเศษ มีผู้ให้ความช่วยเหลือ มีคู่ครองที่เหมาะสม และมีคุณธรรม เนื้อหาทางอารมณ์ที่พบ คือ อารมณ์รัก อารมณ์โศก และอารมณ์ขันซึ่งเนื้อหาทางอารมณ์สอดคล้องและส่งเสริมเนื้อหาทางความคิด กวีได้นำเสนอลักษณะของผู้ที่จะนำพาความเจริญรุ่งเรืองมาสู่บ้านเมืองผ่านกลอนบทละคร โดยใช้ภาษาที่งดงาม มีความไพเราะ มีการเล่นเสียง การเล่นคำ การใช้ความเปรียบ อีกทั้งยังให้ความสำคัญกับบทพรรณนาตามขนบ บทละครเรื่องพระศรีเมืองเป็นบทละครที่งดงามและแสดงให้เห็นความสามารถในการใช้ภาษาของกวี

คำสำคัญ : ความงาม, บทละคร, พระราชนิพนธ์

---

[1] *อาจารย์ ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์*

ABSTRACT

This research entitled as beauty of Phra–Sri–Mueang Drama was conducted on purposes of studying into the beauty of the royal literature of Krom–Phra–Ratchawang–Bavorn–Satharn–Phimook in both contents and format in order to appreciate and reveal the values of this royal literature, as an artistic work, in wisdom aspect, emotion aspect, and artistic language aspect. This research was conducted by studying 10 episodes Thai version of Phra–Sri–Mueang Drama which was edited and distributed by Faculty of Liberal Arts, Mahidol University, in B.E. 2552.

The finding was that the Phra–Sri–Mueang Drama offered a concept of a type of person that could bring prosperity to country. The drama showed 7 qualifications or characteristics of the main character that made him qualified, namely having proper and high moral–spouse, having charisma, being elegant, being knowledgeable and capable, having magical items, and being supported. Three main feelings contained in this drama were romantic feeling, anguish, and comedy. These feelings were consistent with and supportive to the idea contained in this drama. The author proposed the characteristic of a man that should be able to bring prosperity to the country through the poetical drama. Phra–Sri–Mueang Drama was composed as a drama which contained traditional visualizing poetries, vocabulary rhymes, and sounding rhymes. This drama truly showed its elegance and the author's linguistic ability.

KEYWORDS: Beauty, Thai Verse Play, Royal Literature

บทนำ

สังคมไทยมีตัวอักษรและมีการถ่ายทอดความรู้เป็นลายลักษณ์อักษรมานานแล้ว แต่วัฒนธรรมการเสพวรรณกรรมของสังคมไทยแต่เดิมมิใช่การอ่านแต่เป็นการฟังการขับ หรือการแสดงเกือบทั้งสิ้น ดังนั้นหนังสือที่เขียนขึ้นในอดีตจึงมิได้เขียนขึ้นเพื่ออ่าน แต่เขียนขึ้นเพื่อฟัง (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2554) ทั้งการฟังเทศน์จากพระ การขับร้องของนักแสดง ดังนั้นวรรณคดีแบบฉบับของไทยส่วนใหญ่จึงเป็นวรรณคดีเพื่อการขับร้องหรือการแสดงเป็นส่วนใหญ่

วรรณกรรมการแสดง หมายถึง วรรณกรรมที่แต่งขึ้นโดยมีจุดประสงค์เพื่อใช้ในการแสดง เช่น โขน ลิเก เสภา หนังใหญ่ ละคร ฯลฯ แต่วรรณกรรมการแสดงบางเรื่องอาจไม่ได้นำไปแสดงจริง เช่น สมุทรโฆษคำฉันท์ ในพระราชปรารภกล่าวว่าสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีพระราชประสงค์ให้แต่งสำหรับใช้เล่นหนัง (กรมศิลปากร, 2545, น. 82) แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีการนำไปเล่นหนัง

การแสดงที่ยังคงเป็นที่นิยมของสังคมไทยตั้งแต่อดีต คือ การแสดงละคร ซึ่งพัฒนามาจากการร่ายรำโดยเปลี่ยนแปลงจากการร่ายรำประกอบดนตรีเป็นการร่ายรำที่มีเรื่องราวจึงทำให้เกิดวรรณกรรมประเภทบทละครขึ้น การแสดงละครไทยสามารถแบ่งได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ คือ ละครที่ได้รับอิทธิพลตะวันตกซึ่งโดยส่วนใหญ่เป็นละครพูดและละครรำแบบไทยเดิมซึ่งนักแสดงจะเป็นเพียงผู้ร่ายรำไม่ได้ขับร้องบทละคร

วรรณกรรมที่แต่งขึ้นเพื่อใช้แสดงละครรำแบบไทยเดิมหรือเรียกว่าวรรณกรรมบทละครแตกต่างกับวรรณกรรมประเภทอื่น คือ เมื่อแต่งวรรณกรรมเสร็จแล้วจะต้องนำไปตีความหมายของบทละครทั้งความหมายในรูปแบบเพลงร้องและเพลงหน้าพาทย์ และการตีความหมายในรูปของท่ารำและการแสดงบทบาท ละครรำสามารถแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ ละครในและละครนอก สุภัค มหาวรกร และพฤทธิ์ ศุภเศษฐศิริ (2555, น. 12) กล่าวถึงความแตกต่างของละครในและละครนอกว่า "คำว่า 'ละครใน' มีที่มาจาก 'ละครนางใน' หรือ 'ละครข้างใน' เรียกกันโดยย่อว่า 'ละครใน' สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่าเมื่อมีละครในแล้วจึงเรียกละครของเดิมว่า

'ละครนอก' ละครในใช้ผู้หญิงในวังเป็นผู้แสดง ละครนอกอยู่ภายนอกพระราชวังใช้ผู้ชายแสดง"

วรรณกรรมบทละครที่เป็นที่นิยมและเป็นที่รู้จักของคนส่วนใหญ่ คือ บทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยซึ่งได้รับการยกย่องจากวรรณคดีสโมสรว่าเป็นยอดแห่งบทละครรำ (สุพรรณ อรพินท์, 2532, น. 205) อิเหนาเป็นบทละครที่เป็นที่รู้จักและใช้สำหรับเล่นละครในแต่มีวรรณกรรมบทละครเรื่องหนึ่งที่แต่งขึ้นก่อนเรื่องอิเหนา คือ บทละครเรื่องพระศรีเมือง

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพมีพระวินิจฉัยว่าบทละครเรื่องพระศรีเมืองเป็นพระราชนิพนธ์ในกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข (อภิลักษณ์ เกษมผลกูล, 2552, น. 11) เรื่องพระศรีเมืองไม่เคยปรากฏหลักฐานว่าเป็นวรรณกรรมนิทานหรือเรื่องเล่าตกทอดมาถึงปัจจุบันมากนัก คงมีปรากฏเพียงในวรรณกรรมขนาดสั้นเรื่อง "อุณรุทร้อยเรื่อง" ของคุณสุวรรณซึ่งแต่งขึ้นในช่วงต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความว่า

จึงชักอาชาราร่อน ยังยอดศิงขรเนินไศล
แล้วพระศรีเมืองเรืองไชย ก็เข้าในคูหาวานรินทร์ฯ
(กรมศิลปากร, 2514, น. 46)

ต้นฉบับสมุดไทยบทละครเรื่องพระศรีเมืองไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง หน้าปกของสมุดไทยมีข้อความเขียนว่า "พระราชนิพนธ์บทละครเรื่องพระศรีเมือง" จึงเกิดข้อสันนิษฐานว่าผู้แต่งบทละครเรื่องนี้ต้องเป็นพระมหากษัตริย์หรือเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ เพราะใช้คำว่า "พระราชนิพนธ์"

เรื่องพระศรีเมืองมีเนื้อเรื่องกล่าวถึงตัวละครเอก คือ พระศรีเมืองเป็นโอรสของกษัตริย์แห่งกรุงโขมราฐ พระศรีเมืองมีหงส์ทองเป็นสัตว์เลี้ยง พระบิดาต้องการให้พระศรีเมืองอภิเษกกับธิดาของอุปราช แต่โหรทูลว่าในปีนี้ยังไม่มีฤกษ์ดีขอให้เลื่อนไปปีหน้า พระศรีเมืองจึงไปเรียนวิชากับฤาษี เมื่อเรียนวิชาจนเชี่ยวชาญแล้วพระฤาษีได้ชุบศรให้พระศรีเมืองเล่มหนึ่ง

หงส์ทองท่องเที่ยวไปตามเมืองต่าง ๆ จนพบนางสุวรรณเกสรซึ่งเป็นธิดากษัตริย์เมืองยโสธร หงส์ทองจึงเป็นพ่อสื่อให้พระศรีเมืองกับนางสุวรรณเกสร พระศรีเมืองลาพระฤาษีเพื่อไปหานางสุวรรณเกสร โดยได้เข้าไปอาศัยอยู่กับยายตาในสวนจนกระทั่งได้นางสุวรรณเกสรเป็นชายา

กษัตริย์เมืองยโสธรต้องการให้ธิดามีคู่ครองจึงส่งสารไปยังเมืองต่าง ๆ ว่าให้เจ้าเมืองหรือเจ้าชายหล่อรูปของตนด้วยทองคำมาชั่งกับรูปราชธิดา ถ้าน้ำหนักรูปทองของผู้ใดเท่ากับรูปราชธิดาพระองค์ใดก็จะยกธิดาให้แก่ผู้นั้น นางสุวรรณเกสรไม่ต้องการแต่งงานกับผู้อื่นจึงสั่งให้หล่อรูปทองพระศรีเมืองให้มีน้ำหนักเท่ากับรูปนางสุวรรณเกสร พระศรีเมืองจึงได้อภิเษกกับนางสุวรรณเกสร

พระยาจันทวงศ์ไม่พอใจ เพราะต้องการอภิเษกกับนางสุวรรณเกสรจึงขอแลกนางประภากับนางสุวรรณเกสร แต่พระศรีเมืองไม่ยอมแลก พระยาจันทวงศ์จึงโกรธและผูกพยาบาท

เมื่อได้อภิเษกกับนางสุวรรณเกสรแล้ว พระศรีเมืองคิดถึงพระบิดาพระมารดาจึงให้หงส์ทองไปทูลฯพระบิดาถึงเรื่องที่ได้ไปเรียนวิชาจนกระทั่งไปได้นางสุวรรณเกสร พระบิดาจึงให้ยกทัพไปรับพระศรีเมืองกลับบ้านเมือง ระหว่างทางที่พระศรีเมืองพานางสุวรรณเกสรเดินทางกลับกรุงโขมราฐได้พบกองทัพของพระยาจันทวงศ์มาทำสงครามแย่งตัวนางสุวรรณเกสร พระศรีเมืองได้ต่อสู้และแผลงศรฆ่าพระยาจันทวงศ์ตาย

เมื่อพิจารณาบทละครเรื่องพระศรีเมืองพบว่าบทละครเรื่องนี้เป็นบทละครนอกที่ได้รับอิทธิพลของบทละครในหรือเป็น "บทละครนอกแบบหลวง" (อภิลักษณ์ เกษมผลกูล, 2552, น. 67) กล่าวคือบทละครเรื่องพระศรีเมืองมีวิธีการดำเนินเรื่องอันเป็นแบบเฉพาะของบทละครใน อาทิ การจัดทัพ การอาบน้ำและชมเครื่องแต่งตัว การเข้าพระเข้านาง การชมธรรมชาติ การรำพันต่าง ๆ เมื่อต้องพลัดพรากกัน และการใช้บทบาทของเทวดาเป็นตัวดำเนินเรื่อง วิธีการดำเนินเรื่องดังกล่าวส่วนใหญ่เป็นโอกาสให้ละครในได้แสดงความงดงามของศิลปะการร่ายรำ ความไพเราะของ

ทำนองดนตรีและเพลงร้อง (อารดา สุมิตร, 2516)

ผู้ทรงพระนิพนธ์เรื่องพระศรีเมืองอาจคุ้นเคยกับละครในที่มีแบบแผนในการแสดงมากกว่าละครนอกแบบชาวบ้านที่ทิ้งขนบธรรมเนียมจารีตประเพณีเพื่อความสนุกสนาน ดังนั้นแม้บทละครเรื่องพระศรีเมืองจะเป็นบทละครนอก แต่ก็มิได้แสดงความตลกโปกฮามากเท่าใดนัก ในด้านตัวละครก็พบว่าเป็นลักษณะของตัวละครในอุดมคติดังเช่นละครใน ในด้านการดำเนินเรื่องพบว่าไม่ได้ดำเนินเรื่องรวดเร็วเหมือนละครนอกเรื่องอื่น ๆ ยังคงมีบทพรรณนาความงามของตัวละคร ความงามของบ้านเมือง และบทชมธรรมชาติอยู่ตลอดทั้งเรื่อง ในด้านภาษาพบว่าไม่ค่อยพบคำที่เป็นภาษาชาวบ้าน เช่น คำสรรพนามว่า กู มึง ฯลฯ หรือภาษาสองแง่สองง่ามที่แฝงนัยทางเพศเหมือนบทละครนอกทั่วไป ดังนั้นพระศรีเมืองจึงเป็นบทละครที่มีความงดงามทั้งด้านเนื้อหาและรูปแบบไม่ต่างกับบทละครใน

การศึกษาความงามในวรรณกรรม มีการศึกษา “ความงามของทวาทศมาส” ของ ดวงมน ปริปุณณะ (2516) ผลการศึกษาพบว่าทวาทศมาสมีลักษณะเหมือนนิราศโดยทั่วไป คือ มีแก่นเรื่องแสดงความทุกข์ในการพลัดพรากจากคนรัก โดยอาศัยสิ่งแวดล้อมเป็นเครื่องเน้นอารมณ์สะเทือนใจและจินตนาการของกวี แม้กวีไม่ได้เดินทางไปที่ใดแต่สามารถแสดงอารมณ์สะเทือนใจให้ผู้อ่านเข้าถึงการพลัดพรากได้ โดยใช้ภาพพจน์ สัญลักษณ์ ถ้อยคำที่มีเสียงและความหมายแสดงภาพพจน์ อารมณ์สะเทือนใจและจินตนาการได้อย่างประสบผลสำเร็จ

สุภรัตน์ ขันธพัฒน์ (2544) ศึกษา “ความงามในพระบรมราโชวาทพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช พ.ศ. 2530–2540” พบว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชทรงใช้ภาษาที่เรียบง่าย มีศิลปะในการใช้ถ้อยคำและโวหารเหมาะสมกับเนื้อหา ทำให้เนื้อหามีความชัดเจนและเข้าใจง่าย มีการลำดับของเนื้อหาก่อนหลังเชื่อมโยงความคิดทำให้ผู้อ่านเข้าใจได้ชัดเจน

ปานแก้ว ชมเชย (2553) ได้ศึกษา “ความงามในพระปฐมสมโพธิกถา” พบว่าเนื้อหาทางความคิดและอารมณ์ของพระปฐมสมโพธิกถามีความเป็นเอกภาพกลมกลืนกันด้วยการใช้ภาษานำเสนอเหตุการณ์ในพระชนม์ชีพของพระพุทธเจ้า สื่อการพัฒนาทางจิตวิญญาณในกรอบความคิดทางพระพุทธศาสนาได้อย่างมีพลังลึกซึ้ง ผู้แต่งใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์ ได้แก่ บุคคลวัต อุปมา อุปมานิทัศน์ และสัญลักษณ์ โดยมีความประณีตในการสรรคำ โดยเฉพาะพระสมัญญานามและคำที่มุ่งผลทางจินตภาพ อีกทั้งการเรียบเรียงประโยคที่แสดงเหตุผลต่อเนื่องกัน

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยดังกล่าวมาจะเห็นได้ว่า รูปแบบและเนื้อหาของวรรณกรรมมีความสัมพันธ์กัน วรรณกรรมที่งดงาม คือ วรรณกรรมที่มุ่งนำเสนอเนื้อหาทางความคิดผ่านภาษาซึ่งเป็นเครื่องมือในการสื่อสาร โดยเนื้อหาและรูปแบบจะต้องมีความสอดคล้องกัน ดังนั้นในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยจะแสดงให้เห็นว่าบทละครเรื่องพระศรีเมืองเป็นวรรณกรรมที่มีความงดงามเนื่องจากมีเนื้อหาและรูปแบบภาษาที่สอดคล้องกัน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาความงามของบทละครเรื่องพระศรีเมืองพระนิพนธ์กรมพระราชวังบวรสถานพิมุขในด้านเนื้อหาและรูปแบบ

ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาความงามในบทละครเรื่องพระศรีเมืองได้ศึกษาจากบทละครเรื่องพระศรีเมือง พระนิพนธ์กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข (กรมพระราชวังหลัง) ซึ่งสาขาวิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดลนำมาปริวรรตและพิมพ์เผยแพร่ใน พ.ศ. 2552 มีอภิลักษณ์ เกษมผลกูลเป็นบรรณาธิการ

วิธีดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยได้สำรวจเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาความงามในวรรณกรรม จากนั้นจึงศึกษาบทละครเรื่องพระศรีเมืองอย่างละเอียดแล้วจึงวิเคราะห์บทประพันธ์ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ เพื่อให้เห็นความงามในบทละครเรื่องพระศรีเมืองทั้งด้านเนื้อหาและรูปแบบ จากนั้นได้เสนอผลการศึกษาในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์

กรอบแนวคิดในการศึกษา

การศึกษาความงามเป็นการศึกษาวรรณกรรมตามแนวคิดสุนทรียศาสตร์ซึ่งมุ่งพิจารณาความซาบซึ้งในคุณค่าทางปัญญาและคุณค่าทางอารมณ์เป็นสำคัญ การศึกษาความงามของวรรณกรรม คือ การศึกษาการใช้ถ้อยคำสำนวนที่ไพเราะหรือเป็นความงามในเนื้อหาซึ่งตัวละครมีบทบาทประทับใจ เรื่องราวสนุกสนานชวนติดตาม และความงามด้านจินตนาการซึ่งทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์นึกคิดไปตามรสวรรณคดี (นภาลัย สุวรรณธาดา, 2525, น. 30) กวีมีลักษณะเฉพาะตนในการถ่ายทอดภาษาเพื่อสื่อความคิดและอารมณ์ของมนุษย์

ผลการวิจัย

บทละครเรื่องพระศรีเมืองเป็นวรรณกรรมที่ประกอบด้วยคุณค่าทางปัญญา คุณทางอารมณ์ และคุณค่าทางวรรณศิลป์ เพราะมีเนื้อหาและรูปแบบที่เหมาะสมกัน ดังนี้

1. ความงามด้านเนื้อหา

วรรณกรรมประเภทบันเทิงคดีเป็นงานเขียนที่มุ่งให้ความเพลิดเพลินเป็นหลัก แต่มิได้หมายความว่าเป็นเรื่องไร้สาระ และประการสำคัญต้องกระทบอารมณ์ผู้อ่าน ดังนั้นในการพิจาณาความงามด้านเนื้อหาสามารถจำแนกได้ 2 ส่วน คือ เนื้อหาทางความคิด และเนื้อหาทางอารมณ์

1.1 เนื้อหาทางความคิด

หากดูเพียงผิวเผินจะเห็นว่าบทละครเรื่องพระศรีเมืองดำเนินเรื่องเช่นเดียวกับนิทานจักร ๆ วงศ์ ๆ ทั่วไปจึงกล่าวถึงชีวิตและการผจญภัยของตัวละครเอกเป็นหลัก แต่เมื่อพิจารณาบทละครเรื่องพระศรีเมืองให้ดีแล้วจะพบว่า บทละครเรื่องนี้มุ่งที่จะเสนอลักษณะบุคคลที่จะนำพาความเจริญรุ่งเรืองมาสู่บ้านเมืองผ่านตัวละครเอกของเรื่อง คือ พระศรีเมือง

ในบทละครเรื่องพระศรีเมืองแสดงให้เห็นลักษณะบุคคลที่จะนำพาความเจริญรุ่งเรืองมาสู่บ้านเมือง 7 ประการ ดังต่อไปนี้

1.1.1 มีบุญบารมี การเป็นผู้มีบุญบารมีแสดงออกมาในลักษณะแรก คือ การเกิดในตระกูลสูง ในบทละครเรื่องพระศรีเมือง หมายถึง การเกิดเป็นทายาทของกษัตริย์นั่นเอง และแสดงออกอีกลักษณะหนึ่ง คือ เกิดเหตุอัศจรรย์เมื่อประสูติ ขณะที่พระศรีเมืองประสูติได้เกิดเหตุอัศจรรย์แผ่นดินไหว มีเมฆปกคลุมท้องฟ้าจนมืดมิด มหาสมุทรเกิดคลื่นใหญ่ เกิดฝนตก จากนั้นพระอาทิตย์ก็ส่องแสงสว่าง

1.1.2 มีรูปงาม ความงามเป็นคุณสมบัติของตัวละครเอกทุกเรื่อง แม้ในวรรณกรรมที่ตัวละครเอกมีลักษณะแหวกขนบด้านความงาม แต่ในตอนท้ายเรื่องตัวละครเหล่านั้นก็สามารถถอดรูปเป็นผู้มีความงดงามได้ พระศรีเมืองเป็นตัวละครเอกฝ่ายชายที่มีความงดงาม การเป็นผู้มีรูปกายงดงามทำให้เป็นที่ประทับใจของผู้ที่พบเห็นและไม่ว่าจะไปที่ใดก็เป็นที่รักใคร่เอ็นดู

1.1.3 มีความรู้ความสามารถ ความรู้ความสามารถเป็นคุณสมบัติสำคัญ ในบทละครเรื่องพระศรีเมืองแสดงให้เห็นความรู้ความสามารถของตัวละครเอกในด้านการรบด้วยอาวุธและคาถาอาคม อีกทั้งความรู้ด้านคาถาอาคมยังเป็นประโยชน์แก่ตัวละครเอกในด้านอื่น ๆ อีกด้วย

1.1.4 มีของวิเศษ พระศรีเมืองได้รับศรวิเศษที่ปลุกเสกขึ้นจากกองไฟจากพระโควิทนฤาษี ศรวิเศษนี้เป็นอาวุธที่พระศรีเมืองใช้ต่อสู้กับศัตรู

1.1.5 มีผู้ให้ความช่วยเหลือ ผู้ให้ความช่วยเหลือหรือตัวละครผู้ช่วยของพระศรีเมืองมีทั้งสัตว์ มนุษย์ และเทพยดา ได้แก่ หงส์ทอง พี่เลี้ยง พระอนุชาและพระไทร ตัวละครผู้ช่วยมีส่วนสำคัญที่ทำให้ตัวละครเอกประสบความสำเร็จในการทำภารกิจต่าง ๆ

1.1.6 มีคู่ครองที่เหมาะสม นางสุวรรณเกสรเป็นคู่ครองที่เหมาะสมกับพระศรีเมืองเนื่องจากเป็นผู้มีคุณสมบัติดี กล่าวคือเป็นผู้มีรูปงาม เกิดในตระกูลสูง มีความเฉลียวฉลาดรู้จักแก้ไขปัญหา

1.1.7 มีคุณธรรม ในบทละครเรื่องพระศรีเมืองแสดงให้เห็นคุณธรรมที่สำคัญของตัวละครเอก คือ ความมีเมตตา และความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ

บทละครเรื่องพระศรีเมืองได้นำเสนอเนื้อหาทางความคิด คือ ลักษณะบุคคลที่จะนำพาความเจริญรุ่งเรืองมาสู่บ้านเมือง 7 ประการ ลักษณะบุคคลที่จะนำพาความเจริญรุ่งเรืองมาสู่บ้านเมืองข้างต้นแสดงให้เห็นความยิ่งใหญ่ของพระศรีเมืองซึ่งเป็น

ตัวละครเอก การประสูติพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงธรรมชาติหรือเกิดเหตุอัศจรรย์มีลักษณะคล้ายการประสูติของพระพุทธเจ้าที่เมื่อแรกประสูติ “เสด็จดำเนิน 7 ก้าว ทรงหยุดประทับยืนบนดอกบัวทิพย์ร้อยกลีบ ตรัสอาสภิวจา” (สมุดภาพปฐมสมโพธิกถา: วรรณคดีพระพุทธศาสนาพากย์ไทย คัมภีร์แสดงเรื่องราวของพระพุทธเจ้า, 2552, น. 47) การเกิดพร้อมกับเหตุอัศจรรย์นี้เป็นลักษณะการเกิดที่พ้องกับตัวละครในวรรณกรรมเรื่องต่าง ๆ เช่น บทละครเรื่องอิเหนา และวรรณกรรมล้านนา เรื่องแสงเมืองหลงถ้ำ ฯลฯ

นอกจากพระศรีเมืองมีลักษณะการเกิดเหมือนพระพุทธเจ้าแล้วยังมีลักษณะบางประการคล้ายกับพระมหาจักรพรรดิราช พระมหาจักรพรรดิราชเป็นคติของศาสนาพราหมณ์แต่ได้ถูกปรับเข้ามาในพระพุทธศาสนาซึ่งมีเอกสารบันทึกในสมัยใกล้เคียงกับพระเจ้าอโศกมหาราช พระมหาจักรพรรดิราชจะมีสิ่งมงคลที่เป็นสัญลักษณ์ของพระมหาจักรพรรดิ 7 ประการ คือ กงจักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว ดวงแก้ว นางแก้ว ขุนคลังแก้ว และลูกแก้ว (มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, 2547)

ลักษณะของพระศรีเมืองมีลักษณะคล้ายกับพระมหาจักรพรรดิราช กล่าวคือจากลักษณะบุคคลที่จะนำพาความเจริญรุ่งเรืองมาสู่บ้านเมือง 7 ประการสามารถเทียบได้กับแก้ว 7 ประการของพระมหาจักรพรรดิราช นั่นคือคู่ครองที่เหมาะสมเปรียบได้กับนางแก้ว ผู้ให้ความช่วยเหลือทั้งพี่เลี้ยงทั้ง 4 คน และพระอนุชาทั้ง 2 พระองค์ เปรียบได้กับขุนคลังแก้ว ในตอนท้ายของเรื่องพระศรีเมือง พระศรีเมืองมีโอรส คือ กุมารสาคร ก็น่าจะเปรียบได้กับลูกแก้ว ส่วนช้างแก้วและม้าแก้วซึ่งเป็นราชพาหนะและเป็นสัตว์คู่บารมีเปรียบได้กับหงส์ทองซึ่งเป็นสัตว์เลี้ยงคู่พระทัย ส่วนความมีคุณธรรมก็เปรียบได้กับจักรวรรดิวัตรธรรมซึ่งเป็นข้อธรรมของพระมหาจักรพรรดิราช แม้พระศรีเมืองจะไม่มีแก้ว 7 ประการครบเหมือนพระมหาจักรพรรดิราช แต่ก็มีลักษณะคล้ายคลึงกันแสดงให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่ของตัวละคร

1.2 เนื้อหาทางอารมณ์

บทละครเรื่องพระศรีเมืองเป็นวรรณคดีการแสดง มีเรื่องราวบอกเล่าชีวิตของตัวละครเอกที่ต้องเดินทางจากบ้านเมืองเพื่อไปเรียนวิชา ไปหาคนรัก และทำสงคราม แสดงให้เห็นชีวิตของมนุษย์ที่มีทั้งการพลัดพราก การสมหวัง การผิดหวัง ฯลฯ ดังนั้นเนื้อหาทางอารมณ์ที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้จึงแสดงให้เห็นอารมณ์ของมนุษย์ที่ทุกคนสามารถพบเจอ ได้แก่ อารมณ์รัก อารมณ์โศก และอารมณ์ขัน

1.2.1 อารมณ์รัก อารมณ์รักเป็นอารมณ์แห่งความสุขและความเบิกบานใจ บางครั้งก็จะปรากฏในลักษณะของการเกี้ยวพาราสีหรือที่เรียกว่า “นารีปราโมทย์” ในบทละครเรื่องพระศรีเมืองได้แสดงให้เห็นอารมณ์รัก เช่น ในตอนที่พระศรีเมืองเข้าไปหานางสุวรรณเกสรในตำหนัก พระศรีเมืองได้พูดกับนางสุวรรณเกสรว่า

เจ้าพี่ มารศรีสุดแสนเสนหา
ขับพี่เสียไยนางกัลยา แก้วตาไม่คิดปรานี
พี่ไม่คิดกายเสียดายร่าง จะสู้ม้วยด้วยนางไม่หน่ายหนี
แม้พระบิตุรงค์ทรงธรณี พิโรธพี่จะฆ่าให้วอดวาย
จะขอมอดม้วยด้วยความรัก ให้ประจักษ์แก่คนทั้งหลาย
พี่สู้ลำบากยากกาย สายสวาทอย่าสลัดตัดรอน
ปลื้มใจจงได้ปรานี อย่าเพ่อขับพี่เสียก่อน
หรือเห็นว่าชาวป่าพนาดร สายสมรจึงไม่เมตตา
อันความติฉินยินร้าย ก็มีทุกหญิงชายทั่วหน้า
ใครเลยจะพ้นนินทา เป็นธรรมดาโลกประเพณี ฯ

(อภิลักษณ์ เกษมผลกูล, 2552, น. 189–190)

พระศรีเมืองบอกกับนางสุวรรณเกสรว่า ตนเองไม่คิดเสียดายชีวิต หากแม้พระบิดาของนางสุวรรณเกสรทราบว่าตนลอบเข้ามาหานางแล้วจะลงโทษพระศรีเมืองจนถึงแก่ชีวิต พระศรีเมืองจะขอยอมตายเพื่อพิสูจน์ให้ผู้อื่นเห็นถึงความรักของตนที่มีต่อนางสุวรรณเกสร และขอให้นางสุวรรณเกสรอย่ากังวลใจว่าจะมีผู้ใดติฉินนินทา เพราะการถูกนินทาเป็นเรื่องธรรมดา ไม่มีผู้ใดสามารถหนีพ้นได้

จากคำประพันธ์แสดงให้เห็นอารมณ์รักของพระศรีเมืองที่มีต่อนางสุวรรณเกสร เมื่อตกอยู่ในอารมณ์รักพระศรีเมืองจึงไม่หวาดกลัวสิ่งใดและไม่เสียดายแม้กระทั่งชีวิตของตนเอง หากต้องตายก็ยอม อีกทั้งไม่สนใจคำนินทาว่าร้ายของผู้ใดอีกด้วย

1.2.2 อารมณ์โศก อารมณ์โศกเป็นอารมณ์แห่งความทุกข์และความเศร้าใจ โดยส่วนใหญ่แล้วอารมณ์โศกจะเกิดจากการพลัดพรากจากผู้เป็นที่รัก ในอารมณ์โศกนั้นนอกจากจะแสดงให้เห็นความทุกข์ที่จะต้องห่างกันแล้วยังแสดงให้เห็นถึงความห่วงใยและความกังวลว่าบุคคลนั้นจะมีชีวิตความเป็นอยู่อย่างไรเมื่อต้องห่างกัน ในบทละครเรื่องพระศรีเมืองได้แสดงให้เห็นอารมณ์โศก ดังเช่นเมื่อพระศรีเมืองทูลลาพระบิดาและพระมารดาไปเรียนวิชา พระบิดามารดาก็โศกเศร้าและห้ามปรามมิให้ไป ดังความว่า

เมื่อนั้น *ทั้งสององค์ทรงภพนาถา*
ได้ฟังโอรสทูลลา *จะไปเรียนวิชาให้เชี่ยวชาญ*
พระทรงโศกสลดระทดใจ *ด้วยอาลัยลูกรักสงสาร*
สวมสอดกอดองค์พระกุมาร *เจ้าเปรียบปานดวงเนตรดวงใจ*
อุตส่าห์ถนอมกล่อมเกลี้ยง *เลี้ยงเจ้าแต่น้อยมาจนใหญ่*
พร่ำพิทักษ์รักษาสายใจ *แดดลมมิให้ต้องพาน*
เจ้าจะไปป่าพนาลี *ลำบากองค์อินทรีย์ในไพรสาณฑ์*
ทั้งสิงสัตว์จัตุบาทอันสาธารณ์ *ร้ายกาจสามานย์บีฑา*
จะกินแต่ผลไม้อันเฝื่อนฝาด *ลาดใบไม้นอนในกลางป่า*
เคยเป็นสุขอยู่ในพระพารา *จะทนทุกข์ทรมาณันใด*
จะดำเนินเดินป่าพนาสัณฑ์ *ตรำฝนทนแดดกระไรได้*
ลูกรักเจ้าจักไปไย *จงอยู่แต่ในพระบุรี ฯ*

(อภิลักษณ์ เกษมผลกูล, 2552, น. 122)

จากคำประพันธ์ข้างต้นแสดงให้เห็นว่าพระบิดาและพระมารดาของพระศรีเมืองต่างก็โศกเศร้าเมื่อทราบว่าพระศรีเมืองจะไปเรียนวิชาจึงสวมกอดพระศรีเมืองและรำพันว่าตนเลี้ยงดูพระศรีเมืองมาอย่างดีมิให้ได้รับความลำบาก แม้แต่ “แดดลม” ก็มิให้ “ต้องพาน” การไปอยู่ป่านั้นมีความยากลำบากทั้งเรื่องอาหารการกิน ที่หลับที่นอน อีกทั้งอันตรายจากสัตว์ป่าทั้งหลายจึงขอให้พระศรีเมืองอยู่ที่พระราชวังเมืองโขมราฐต่อไป

1.2.3 อารมณ์ขัน อารมณ์ขันเป็นอารมณ์แห่งความสุขและสนุกสนาน โดยส่วนใหญ่มักจะเกิดจากลักษณะหรือกิริยาอาการต่าง ๆ ของตัวละครที่ผิดไปจากปกติวิสัย ในบทละครเรื่องพระศรีเมืองได้แสดงให้เห็นอารมณ์ตลก ดังเช่นเมื่อท้าวโขมพัสตร์ต้องการให้พระโหราดูฤกษ์เพื่อจะจัดงานอภิเษกให้พระศรีเมืองกับนางบุษบา ตำรวจไปตามพระโหราที่บ้านพระโหราจึงรีบออกมา ความว่า

บัดนั้น *ฝ่ายพระโหรเฒ่าคนขยัน*
จับกระดานหารคูณสูรย์จันทร์ *นั่งอยู่ด้วยกันกับยายเมีย*
ได้ยินตำรวจเรียกหา *ค้นตำรางันงกปลกเปลี้ย*
ลุกล้มปะฝาขาเพลีย คว้าได้ถุงเบี้ยว่าตำรา
เร่งให้ยายเฒ่าตะบันหมาก ใส่ปากเคี้ยวพ่นบ่นบ้า
สมปักนุ่งรุงรังออกมา ตำรวจก็พาเอาตัวไป ฯ
ถึงวังเข้ายังพระโรงธาร หิ้วหอบหมอบคลานมิใคร่ไหว
บังคมก้มกราบท้าวไท ตกใจไม่รู้ว่าร้ายดี ฯ

(อภิลักษณ์ เกษมผลกูล, 2552, น. 118)

จากคำประพันธ์ข้างต้นจะเห็นได้ว่าพระโหราอยู่ที่บ้านกับภรรยา เมื่อได้ยินเสียงตำรวจเรียกหาก็รีบลุกขึ้นค้นหาตำราด้วยอาการสั่น “งันงก” และ “ปลกเปลี้ย” ไม่มีเรี่ยวแรง เมื่อลุกขึ้นก็ล้มลงชนกับฝาบ้าน ครั้นหยิบได้ถุงใส่เบี้ยกลับคิดว่าเป็นตำราจึงรีบคว้าออกมาและสั่งให้ภรรยาตะบันหมากให้ เมื่อได้กินหมากแล้วก็รีบออกมาทั้งที่ยังแต่งกายรุงรัง เมื่อมาถึงท้องพระโรงก็หมอบคลานไม่ค่อยไหว แต่ก็รีบเข้าไปกราบท้าวโขมพัสตร์ เพราะไม่ทราบว่าที่ตามตัวตนเองมานั้นมีเรื่องร้ายดีอันใด

พระโหราซึ่งมีหน้าที่ดูฤกษ์ยามและพยากรณ์โชคชะตาจึงควรมีลักษณะเคร่งขรึมดูน่านับถือแต่ผู้ทรงพระนิพนธ์กลับบรรยายให้เป็นคนแก่ที่ไม่ค่อยมีเรี่ยวแรง หูตาฝ้าฟางเห็นได้จากหยิบถุงเงินแต่กลับคิดว่าเป็นตำรา และแต่งกายไม่เรียบร้อยซึ่งเป็นภาพที่ตรงกันข้ามกับสิ่งที่ควรเป็นจึงทำให้เกิดอารมณ์ตลกขบขัน

เนื้อหาทางอารมณ์ที่พบในบทละครเรื่องพระศรีเมือง คือ อารมณ์รัก และอารมณ์โศก อารมณ์ทั้งสองพบได้ในวรรณกรรมไทยทั่วไปและเป็นเรื่องที่มนุษย์ทุกคนต้องประสบ นอกจากนี้ยังมีอารมณ์ขันแทรกอยู่ด้วย อารมณ์รักและอารมณ์โศกเป็นอารมณ์หลักที่พบในบทละครเรื่องนี้ บางครั้งแทบจะไม่สามารถแยกอารมณ์รักและอารมณ์โศกออกจากกันได้ เนื่องจากในความโศกเศร้าของตัวละครจะแสดงให้เห็นถึงความรักรวมอยู่ด้วย เหตุเพราะความโศกเศร้าของตัวละครมักเกิดจากการพลัดพรากจากคนรัก

เนื้อหาทางอารมณ์มีส่วนเสริมสร้างเนื้อหาทางความคิด กล่าวคืออารมณ์รักและอารมณ์โศกเป็นอารมณ์ที่มนุษย์ทุกคนต้องพบเจอ เช่นเดียวกับพระศรีเมือง แม้จะเป็นตัวละครเอกที่เก่งกล้าสามารถเป็นผู้นำของเมืองแต่ก็ต้องประสบกับอารมณ์รักและอารมณ์โศกเช่นกัน อารมณ์ของความรักได้แสดงให้เห็นถึงคุณค่าของผู้หญิงที่จะมาเป็นคู่ครองของพระศรีเมือง แม้ว่าผู้หญิงจะเป็นตัวละครสูงศักดิ์ มีรูปงาม หรือมีความเฉลียวฉลาดมากเพียงใด หากพระศรีเมืองไม่รักไม่มีความพยายามที่จะต่อสู้เพื่อให้ได้ครองคู่กัน ผู้หญิงคนนั้นก็จะดูด้อยค่าไปในทันที และจะไม่มีความ เหมาะสมที่จะมาเป็นคู่ครองของพระศรีเมือง

ในด้านของอารมณ์โศกเป็นอารมณ์ที่ทำให้อารมณ์รักและความรักโดดเด่นขึ้น เพราะหากตัวละครไม่มีความรักก็จะไม่มีความโศกเศร้าจากการพลัดพราก อารมณ์โศกช่วยแสดงให้เห็นถึงสติปัญญาของตัวละครเอกว่าในขณะที่ตกอยู่ในอารมณ์เศร้าหรือเหตุการณ์ที่ ทำให้เกิดความเศร้าโศก ตัวละครเอกจะต้องใช้สติปัญญาแก้ไขปัญหาหรือหาวิธีจัดการเหตุการณ์ที่ทำให้เกิดความเศร้าโศกออกไปให้ได้

2. ความงามด้านรูปแบบ

ในด้านรูปแบบได้ศึกษาองค์ประกอบของภาษาพบว่าในบทละครเรื่องพระศรีเมืองมีรูปแบบ ดังนี้

2.1 ลักษณะคำประพันธ์

บทละครเรื่องพระศรีเมืองเป็นคำประพันธ์ร้อยกรองประเภทกลอนบทละคร กลอนบทละครเป็นคำประพันธ์ที่แต่งขึ้นเพื่อใช้ขับร้องประกอบการแสดง (สุภาพร มากแจ้ง, 2535, น. 61) มีลักษณะบังคับหนึ่งบทของกลอนประกอบด้วยคณะละ 2 บาท บาทละ 2 วรรครวมบทหนึ่งมี 4 วรรค ได้แก่ วรรคสดับ วรรครับ วรรครอง และวรรคส่ง ตามแผนผัง ดังนี้

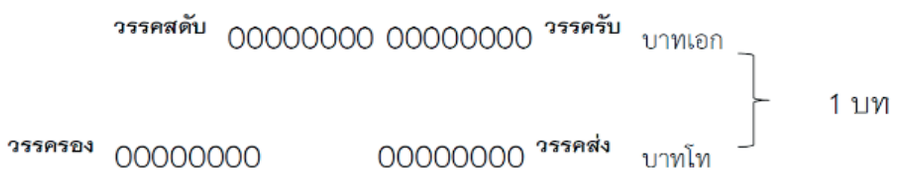

ภาพที่ 1 แผนผังบังคับของกลอนบทละคร

บทละครเรื่องพระศรีเมืองมีจำนวนคำในแต่ละวรรคตั้งแต่ 6 – 10 คำ ยกเว้นในวรรคแรกของบทจะมีจำนวนคำน้อยที่สุด คือ 2 คำ ซึ่งเป็นคำขึ้นต้นของกลอนในบทละครเรื่องพระศรีเมืองมีหลายแบบ ได้แก่ คำวิเศษณ์บอกเวลา เช่น “เมื่อนั้น” “บัดนั้น” “มาจะกล่าวบทไป” ฯลฯ คำนามหรือนามวลีเพื่อบอกตัวละคร บอกเวลา หรือสถานที่ เช่น “ม้าทรง” “ดวงสมร” “น้ำเอยน้ำคำ” “อาณาประชาราษฎร์ทั้งหลาย” ฯลฯ คำกริยาหรือกริยาวลี เช่น “โปรดเกศ” “เก็บได้” “เวียนเอยเวียนเทียน” “คิดแล้วจึงแต่งองค์ทรงเครื่อง” ฯลฯ คำสันธานเพื่อแสดงให้เห็นความเกี่ยวเนื่องของเหตุการณ์ของคำประพันธ์ก่อนหน้ากับคำประพันธ์ที่กำลังจะกล่าวต่อไป นิยมใช้คำว่า “ครั้น” “จึง” “แล้ว” ตามด้วยคำกริยาหรือกริยาวลี หรือตามด้วยคำนามหรือนามวลี เช่น “ครั้นเอยครั้นรุ่ง” “จึงมีพระราชบัญชา” “แล้วมีพระราชปราศรัย” ฯลฯ

2.2 การสรรคำ

2.2.1 การใช้คำเรียกตัวละคร การใช้คำเรียกตัวละครแสดงให้เห็นความสามารถของผู้แต่งในการเลือกเฟ้นถ้อยคำให้เหมาะสมกับตัวละครและสถานการณ์ต่าง ๆ ทำให้ผู้อ่านไม่เกิดความเบื่อหน่ายจากการใช้คำเดิมซ้ำ ๆ คำเรียกตัวละครมีทั้งคำนาม คำสรรพนาม และวลี รวมทั้งคำบรรยายต่อท้ายชื่อตัวละคร ผู้ทรงพระนิพนธ์บทละครเรื่องพระศรีเมืองได้ใช้คำเรียกที่แสดงให้เห็นลักษณะของตัวละครพระศรีเมือง 12 ลักษณะ ดังตารางที่ 1 คำเรียกแสดงลักษณะของนางสุวรรณเกสร 5 ลักษณะ ดังตารางที่ 2 และคำเรียกแสดงลักษณะของพระยาจันทวงศ์ 8 ลักษณะ ดังตารางที่ 3 ดังนี้

ตารางที่ 1 ตัวอย่างคำเรียกแสดงลักษณะของพระศรีเมือง

ความหมาย	ตัวอย่างคำเรียกตัวละคร
1. กษัตริย์	พระภูวไนย พระผ่านฟ้า พระสุริย์วงศ์พงจักรพรรดิ
2. ผู้มีความงาม	พระโฉมเฉิดเลิศฟ้า พระทรงลักษณ์อันเลิศชาย พระศรีเมืองเรืองโฉมเสนหา
3. ผู้มีฤทธิ์	พระศรีเมืองเรืองฤทธิ์ พระศรีเมืองฤทธิเรือง
4. ผู้มีอำนาจ	พระทรงศักดิ์ พระศรีเมืองเรืองเดชแข็งขัน
5. ผู้มีชัยชนะ	พระศรีเมืองเรืองชัย พระองค์ทรงชัย
6. ผู้มีรัศมี	พระศรีเมืองรัศมีสีใส พระศรีเมืองเรืองรุ่งรัศมี พระศรีเมืองผู้เรืองรัศมี
7. ผู้มีความเจริญรุ่งเรือง	พระศรีเมืองเฟื่องฟุ้งทุกทิศา พระศรีเมืองสวัสดิ์รัศมี พระศรีเมืองเรืองศรี
8. ผู้มีความสามารถในการใช้ธนู	พระศรีเมืองเรืองฤทธิ์แสงศร พระศรีเมืองผู้เรืองธนูศิลป์แกล้วกล้า
9. ผู้มีความชำนาญ	พระศรีเมืองเรืองชาญ
10. ผู้มีบุญบารมี	พระองค์บุญหนักศักดิ์ใหญ่ พระศรีเมืองบุญเรืองรัศมีพระศรีเมืองผู้บุญเรืองรัศมีศรีใส
11. ผู้มีธรรม	พระทรงธรรม์
12. ผู้เป็นที่พึ่ง	พระศรีเมืองนาถา

ตารางที่ 2 ตัวอย่างคำเรียกแสดงลักษณะของนางสุวรรณเกสร

ความหมาย	ตัวอย่างคำเรียกตัวละคร
1. ผู้มีความงาม	เยาวมาลย์ เยาวลักษณ์ นางสุวรรณเกสรสาวสวรรค์
2. ผู้เป็นที่รักของผู้อื่น	แก้วตา เสนหา นางสุวรรณเกสรเสนหา
3. ผู้มีสิริมงคล	ขวัญเข้า ขวัญอ่อน นางสุวรรณเกสรศรีใส
4. ผู้มีเชื้อสายกษัตริย์	เทวี พระเทวี อัคเรศ
5. ผู้มีวัยงาม	องค์อัคเรศทรามวัย

ตารางที่ 3 ตัวอย่างคำเรียกแสดงลักษณะของพระยาจันทวงศ์

ความหมาย	ตัวอย่างคำเรียกตัวละคร
1. ผู้มีความเจริญรุ่งเรือง	พระยาจันท์เรืองศรี
2. ผู้มีความกล้าหาญ	พระยาจันท์เชี่ยวชาญหาญกล้า
3. กษัตริย์	พระยาจันวงศ์ผู้พงศ์ขัตติเยศ
4. ผู้มีธรรม	พระยาจันท์ทรงธรรมทศพิธเป็นใหญ่
5. ผู้เป็นที่พึ่ง	พระยาจันท์นาถา
6. ผู้เป็นใหญ่	พระยาจันท์ผู้ผ่านกรุงใหญ่
7. ผู้มีชัยชนะ	พระยาจันท์ชาญชัย
8. ผู้มีฤทธิ์	พระยาจันท์ฤทธิแรงแข็งขัน

2.2.2 การใช้คำแสดงอารมณ์ความรู้สึก การใช้คำเพื่อแสดงอารมณ์และความรู้สึกของตัวละครแสดงให้เห็นว่าผู้แต่งสามารถเลือกใช้ถ้อยคำให้เหมาะสมกับเหตุการณ์และทำให้ผู้อ่านเข้าใจอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครได้เป็นอย่างดี ดังเช่นเมื่อพระยาหงส์มอบหงส์ทองให้พระศรีเมือง พระยาหงส์ย่อมมีความเป็นห่วงลูกของตนเป็นธรรมดาตามวิสัยของพ่อ แต่พระศรีเมืองได้บอกพระยาหงส์ทองเพื่อให้คลายความเป็นห่วงว่า

ตัวท่านนี้มาแต่แดนใด ดูงามประไพเป็นหนักหนา
*อันบุตรท่าน**ปานดวงชีวา** มาให้กับข้าก็ขอบใจ*
ทั้งนี้เป็นบุญเราสองรา สร้างด้วยกันมาเป็นใหญ่
*จึงเป็นมิตรจัก**ร่วมชีวิต**ไป สิ่งใดมิได้สงกา*
พระยาหงส์จงอย่าอาลัย ถึงลูกรักสายใจปักษา
*จะรักใคร่ในราชสกุณา **ร่วมชีพชีวาเดียวกัน** ฯ*

(อภิลักษณ์ เกษมผลกูล, 2552, น. 114)

จากคำประพันธ์ข้างต้น ผู้ทรงพระนิพนธ์ใช้คำว่า “ปานดวงชีวา” เพื่อแสดงให้เห็นว่า พระยาหงส์รักลูกของตนมากเหมือนชีวิตของตนเอง พระศรีเมืองซึ่งเป็นผู้พูดประโยคนี้แสดงให้เห็นว่าพระศรีเมืองเข้าใจในความรักของพ่อที่มีต่อลูก

ผู้ทรงพระนิพนธ์ใช้คำว่า “ร่วมชีวิต” และ “ร่วมชีพชีวาเดียวกัน” คำว่า ร่วม หมายถึง มีส่วนรวมอยู่ด้วยกัน อาทิ ร่วมใจ มีส่วนรวมอยู่ในที่แห่งเดียวกัน อาทิ ร่วมห้อง หรือมีส่วนรวมในสภาวะเดียวกัน อาทิ ร่วมชะตากรรม (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554) คำว่า ร่วมชีวิต หมายถึง อยู่กินกันฉันผัวเมีย (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554) สำหรับพระศรีเมืองกับหงส์ทองคงมิได้หมายถึงการเป็นสามีภรรยากัน แต่หมายถึงการใช้ชีวิตอยู่ด้วยกัน และเมื่อผู้ทรงพระนิพนธ์ย้ำในตอนท้ายว่า ร่วมชีพชีวาเดียวกัน เป็นการเน้นย้ำความหมายว่าเป็นการใช้ชีวิตอยู่ด้วยกันเหมือนมีชีวิตเดียวกัน และเป็นการแสดงให้เห็นว่าพระศรีเมืองจะดูแลหงส์ทองเป็นอย่างดี เพราะมีชีวิตเดียวกัน นั่นคือจะดูแลหงส์ทองเหมือนกับที่ดูแลชีวิตของตนเอง

2.2.3 การเล่นคำ การเล่นคำ หมายถึง การนำคำที่มีรูปหรือเสียงพ้องกันหรือใกล้เคียงกันมาเล่นในเชิงเสียงและความหมาย บางครั้งเรียกว่าการซ้ำคำ ในบทละครเรื่องพระศรีเมืองผู้ทรงพระนิพนธ์มีการเลือกเล่นคำ ดังเมื่อพี่เลี้ยงของพระศรีเมืองเห็นนางพี่เลี้ยงของนางสุวรรณเกสรครั้งแรกก็รู้สึกถูกใจจึงสะกิดกันให้มองดูนางพี่เลี้ยง ผู้ทรงพระนิพนธ์เล่นคำโดยซ้ำคำว่า “ต่าง”

บัดนั้น ทั้งสี่พระพี่เลี้ยงวงศา
เห็นสองพี่เลี้ยงกัลยา ต้องตาก็สะกิดให้กันดู
***ต่าง**คน**ต่าง**ยิ้มพริ้มพราย แต่ละเมียดละม้ายกันอยู่*
***ต่าง**คนจนใจเป็นสุดรู้ ถ้อยทีอดสูละอายกัน ฯ*

(อภิลักษณ์ เกษมผลกูล, 2552, น. 178)

คำว่า “ต่าง” ในตัวอย่างข้างต้นเป็นคำสรรพนามแทนพี่เลี้ยงของพระศรีเมือง คำว่า “ต่าง” เป็นคำสรรพนามใช้แทนคำนามเพื่อแสดงให้เห็นว่า

มีการแบ่งแยกออกเป็นส่วน ๆ เมื่อนำมาใช้ในคำประพันธ์ข้างต้นยังคงความหมายให้เห็นว่ามีการแบ่งกลุ่มคำนามเป็นหลายส่วน กล่าวคือพี่เลี้ยงมีหลายคนและแสดงให้เห็นว่าแม้จะมีตัวละครหลายตัวแต่ทุกตัวแสดงกิริยาเดียวกัน คือ พี่เลี้ยงยิ้มเพราะพอใจในนางพี่เลี้ยงเหมือนกัน ดังนั้นการซ้ำคำว่า “ต่าง” ในที่นี้ไม่ได้ต้องการแสดงความหมายของการแบ่งแยกฝ่ายแต่ต้องการเน้นย้ำกิริยาอาการของตัวละครที่กำลังทำอยู่

2.2.4 การเล่นคำเชิงคำถาม การเล่นคำเชิงคำถาม หรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า การใช้คำถามเชิงวาทศิลป์ หมายถึง คำถามที่ไม่ต้องการคำตอบ เพราะรู้คำตอบชัดเจนอยู่แล้ว ในบทละครเรื่องพระศรีเมือง ผู้ทรงพระนิพนธ์เลือกเล่นคำเชิงคำถาม ดังเช่นเมื่อพระศรีเมืองมาทูลลาไปเรียนวิชาในป่า พระบิดาและพระมารดาได้กล่าวถึงความยากลำบากในการใช้ชีวิตในป่าและถามว่าพระศรีเมืองซึ่งเคยมีความสุขอยู่ในพระราชวังจะทนทุกข์เช่นนั้นได้อย่างไร

เจ้าจะไปป่าพนาลี *ลำบากองค์อินทรีย์ในไพรสาณฑ์*
ทั้งสิงสัตว์จัตุบาทอันสาธารณ์ *ร้ายกาจสามานย์บีฑา*
จะกินแต่ผลไม้อันเฝื่อนฝาด *ลาดใบไม้นอนในกลางป่า*
เคยเป็นสุขอยู่ในพระพารา ***จะทนทุกข์ทรมาฉันใด***
จะดำเนินเดินป่าพนาสณฑ์ ***ตรำฝนทนแดดกระไรได้***
ลูกรักเจ้าจักไปไย *จงอยู่แต่ในพระบุรี ฯ*

(อภิลักษณ์ เกษมผลกูล, 2552, น.122)

จากคำประพันธ์ข้างต้นผู้ทรงพระนิพนธ์ใช้การเล่นเชิงคำถามถึง 3 ครั้ง เพื่อย้ำให้เห็นความลำบากของการใช้ชีวิตในป่าและเพื่อเน้นให้ข้อความมีน้ำหนักดึงดูดความสนใจ กระตุ้นหรือโน้มน้าวใจผู้อ่านหรือผู้ฟังให้คิดไตร่ตรองด้วยเหตุผล

2.3 การใช้ความเปรียบ

การใช้ความเปรียบ คือ การเปรียบสิ่งหนึ่งกับอีกสิ่งหนึ่งซึ่งโดยธรรมชาติแล้วทั้งสองสิ่งมีสภาพแตกต่างกัน แต่มีลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน การใช้ความเปรียบจะช่วยให้เข้าใจความหมายได้ชัดเจนขึ้น ในบทละครเรื่องพระศรีเมืองมีการใช้ความเปรียบ ดังนี้

การใช้ความเปรียบเกี่ยวกับความทุกข์

ผู้ทรงพระนิพนธ์ได้ใช้ความเปรียบแสดงให้เห็นความทุกข์ที่แตกต่างกัน อาทิ ความทุกข์ทางกายเปรียบเหมือนจะถึงแก่ความตาย ความทุกข์จากความคิดถึงเปรียบเหมือนไฟ เหมือนความเจ็บในอกและเหมือนถูกพิษพญานาค เช่น

มาจะกล่าวบทไป *ถึงนางศรีประภาสาวสวรรค์ทั้ง*
นางสุดาดวงจันทร์ *ครั้นรู้ว่าสองพระอนุชา*
จะกรีธาทัพกลับไปพระนคร *นางอาวรณ์ร้อนเร่าเป็นหนักหนา*
ดังต้องฟองพิษนาคา *กัลยาไม่เป็นสมประดี*

(อภิลักษณ์ เกษมผลกูล, 2552, น. 260)

พญานาคเป็นสัตว์ชนิดหนึ่งตามความเชื่อของคนไทย มีลักษณะเหมือนงูขนาดใหญ่ มีหงอนบนศีรษะ เชื่อกันว่าพญานาคเป็นเจ้าแห่งงูและสัตว์มีพิษทั้งหลาย ดังนั้นพญานาคจึงเป็นสัตว์ที่มีพิษมากที่สุด การที่ผู้ทรงพระนิพนธ์เปรียบความทุกข์เหมือนกับการถูกพิษพญานาค เป็นการแสดงให้เห็นว่านางประภาและนางศรีสุดาได้รับความทุกข์มาก

การใช้ความเปรียบแสดงให้เห็นความรัก ความรักเป็นนามธรรม ไม่สามารถจับต้องได้และยากที่จะอธิบายให้เข้าใจชัดเจน ผู้ทรงพระนิพนธ์ได้ใช้ความเปรียบแสดงให้เห็นความรู้สึกเมื่อมีความรักไว้ว่า เมื่อมีความรักแล้วทำให้เกิดความร้อนรุ่มในใจ ดังเช่นเมื่อนางสุวรรณเกสรได้พบพระศรีเมืองครั้งแรกก็ยิ่งทำให้รักพระศรีเมืองจนไม่อยากกลับตำหนักของตน ความรักที่มีต่อพระศรีเมืองทำให้นางสุวรรณเกสรร้อนในอกเหมือนมีไฟไหม้ ความว่า

มีความอาลัยใจจิต *ถึงพระองค์ทรงฤทธิ์เป็นหนักหนา*
เป็นหนึ่งมิใคร่จะไคลคลา *เสนหารุมรึงตรึงใจ*
เร่งคิดก็เร่งเป็นห่วง ***ให้รุ่มร้อนในทรวงคือเพลิงไหม้***
อารมณ์ตรมเตรียมในอาลัย ขืนใจจำเป็นจะไคลคลา

(อภิลักษณ์ เกษมผลกูล, 2552, น.179)

นอกจากผู้ทรงพระนิพนธ์จะใช้ความเปรียบแสดงความรู้สึกเมื่อมีความรักแล้วยังใช้ความเปรียบแสดงปริมาณของความรัก โดยเปรียบเทียบความรักกว่ามีความสำคัญเหมือนดวงตาและดวงใจ

การใช้ความเปรียบแสดงให้เห็นความดีใจ ความดีใจเป็นความรู้สึกยินดี พอใจเมื่อได้ในสิ่งที่ตนปรารถนา เป็นความรู้สึกที่ไม่สามารถอธิบายเป็นรูปธรรมได้ ผู้ทรงพระนิพนธ์ได้เปรียบเทียบความดีใจไว้หลายประการ เช่น ดีใจเหมือนได้น้ำอมฤต น้ำอมฤตเป็นน้ำวิเศษที่ได้มาจากพิธีกวนเกษียรสมุทร เชื่อกันว่าถ้าได้ดื่มน้ำอมฤตแล้วจะทำให้มีพละกำลังมากและเป็นอมตะ บ้างก็ว่าสามารถชุบชีวิตผู้ที่ตายให้ฟื้นคืนชีพได้ น้ำอมฤตจึงเป็นที่ปรารถนาของทั้งมนุษย์ เทพ และเหล่าสัตว์ต่าง ๆ ผู้ทรงพระนิพนธ์ใช้ความเปรียบเพื่อแสดงให้เห็นความดีใจว่าเหมือนกับได้น้ำอมฤต ในเหตุการณ์ที่พระศรีเมืองได้ฟังนางพี่เลี้ยงของนางสุวรรณเกสรมาเชิญให้ไปพักที่ตำหนักจันทน์ พระศรีเมืองก็ดีใจมากที่ทราบว่านางสุวรรณเกสรรู้ว่าตนมาถึงเมืองยโสธรแล้ว ผู้ทรงพระนิพนธ์เปรียบความดีใจของพระศรีเมืองว่าเหมือนกับมีผู้นำน้ำอมฤตมารดให้ฟื้นคืนชีพขึ้น ดังความว่า

เมื่อนั้น *พระศรีเมืองเลื่องลบสรวงสวรรค์*
ฟังสองพี่เลี้ยงจำนรรจ์ *ทรงธรรม์โสมนัสเป็นพ้นไป*
ดังใครเอาอมฤตฟ้า ***มาโสรจสรงวิญญาณ์ให้แจ่มใส***
จึงมีบัญชาไปทันใด ขอบใจพี่นางพันทวี
(อภิลักษณ์ เกษมผลกูล, 2552, น. 178)

นอกจากนี้แล้วผู้ทรงพระนิพนธ์ได้เปรียบเทียบความดีใจว่าเหมือนได้ขึ้นสวรรค์ เหมือนได้สมบัติจากสวรรค์ และเหมือนได้แก้ว

การใช้ความเปรียบทำให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังสามารถเข้าใจอารมณ์ความรู้สึกได้มากขึ้น เนื่องจากอารมณ์ความรู้สึกเป็นนามธรรมไม่สามารถอธิบายให้เห็นได้ชัดเจน แต่เมื่อนำมาเปรียบกับสิ่งที่รู้จักและคุ้นเคยจะทำให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังเข้าในอารมณ์ความรู้สึกได้

2.4 การใช้บทพรรณนาตามขนบ การพรรณนาตามขนบ คือ การแสดงเรื่องราวอย่างละเอียดตามแบบแผนของวรรณกรรมไทย เช่น การชมโฉมตัวละคร การชมธรรมชาติ การชมบ้านเมือง การชมกระบวนทัพ และการกล่าวถึงการอาบน้ำแต่งกายของตัวละคร ฯลฯ

ในบทละครเรื่องพระศรีเมืองปรากฏบทพรรณนาตามขนบ ทั้งบทชมโฉม บทชมธรรมชาติ และบทสระสรงทรงเครื่อง ดังนี้

บทชมโฉมตัวละครมีทั้งการชมความงามอย่างละเอียดทุกส่วน ดังเช่นเมื่อชมความงามของนางสุวรรณเกสรขณะนอนหลับอยู่ ความว่า

เห็นองค์นงลักษณ์อัคเรศ *สนิทเนตรบรรทมอยู่บนที่*
ทรงโฉมประโลมโลกีย์ เป็นที่ยั่วยวนใจชาย
พิศพักตร์เพียงจันทร์ลอยเลื่อน จะเปรียบเดือนก็อับแสงฉาย
นัยน์เนตรยิ่งนิลนัยน์ตาทราย แพรวพรายยิ่งกว่าพลอยนิล
ขนงก่งดั่งวงวาดไว้ ล้ำค้นศรชัยพระทรงศิลป์
อันงอนรถทรงองค์อินทร์ ไม่เฉิดฉินดั่งโลมเนตรนาง
พิศปรางยิ่งปรางมณีรัตน์ ปลั่งเปล่งเคร่งครัดทั้งสองข้าง
พิศกรรณงามกลอุบลบาง พ่างเพียงกลีบบุษบากร
จุไรเรียบเรียมริมรจนา ล้ำมณฑาทิพย์เกสร
เฉิดฉินยิ่งนิลภมร ปลายงอนงามชวยยรรยง
ลำศอดังหล่อสุวรรณมาศ งามล้ำคอราชวิหคหงส์
พิศถันยิ่งสุวรรณบุษบง ทรงทรวงดั่งดวงมณีนิล
พิศองค์งามองค์อินทรีย์ ดังล้ำกัทลีทิพย์เฉิดฉิน
พิศกรอ่อนระทวยดังกินริน *ยิ่งงวงหัสดินเอราวัณ*
(อภิลักษณ์ เกษมผลกูล, 2552, น. 185–186)

นอกจากการชมโฉมตัวละครทุกส่วนแล้วยังมีการชมโฉมตัวละครโดยการพรรณนาภาพรวม บทละครเรื่องพระศรีเมืองแสดงให้เห็นความเปรียบในการชมความงามของตัวละคร 9 แบบ คือ รูปงามเหมือนพระนารายณ์ รูปงามเหมือนเทวดา รูปงามเหมือนนางฟ้า รูปงามเหมือนนางกินรี รูปงามยิ่งกว่ามนุษย์ รูปงามยิ่งกว่าเทพ เทวดา นางฟ้า นางกินรี นาค ครุฑ คนธรรพ์ รูปงามจนไม่อาจหาสิ่งใดเปรียบได้ รูปงามเหมือนพระจันทร์ และรูปงามเหมือนดั่งถูกสร้างขึ้น

บทชมธรรมชาติ บทละครเรื่องพระศรีเมือง แสดงให้เห็นบทชมธรรมชาติ 2 แบบ แบบแรก คือ บทชมธรรมชาติภายในป่าประกอบด้วยบทชมต้นไม้ บทชมนก บทชมปลา บทชมภูเขา และบทชมผลไม้ และอีกแบบหนึ่ง คือ บทชมธรรมชาติภายในอุทยาน ประกอบด้วยบทชมต้นไม้ และบทชมสระ บทชมธรรมชาติเหล่านี้แสดงให้เห็นพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์จำนวนมากและเป็นส่วนช่วยเสริมสร้างอารมณ์ของตัวละครภายในเรื่องอีกด้วย เช่น

*พระชมพรรณฝูงปลา**คลาคล้ายแหวกว่าย**ตามกันมารีรี่*
ทั้งเหราราหูอินทรี *มากมี**งูเงือก**อลวน*
หมู่ฉลามตามกันเป็นคู่คู่ *โลมา**ผุดพู่สับสน*
ทั้งฝูงปลาม้าหน้าคน ***วาฬเวียนว่าย**พ่น**วา**รี*
*ฉนากตีวงทะ**ลวงเล่น*** *กระโห้**เร้นริมฝั่งแฝง**หนี***
*พิมพ์**ทองท่องท้อง**ชลธี* *ตะเพียนตี**วนว่าย**ไปมา***
*นวลจันทร์จันทร์**เม็ดเมียงม่าย*** ***ซ่อนชายชายคู่เคียง**หา***
ทำหมางคางเบือนกดกา *มังกราไล่แก้ว**แคล้วคล้าย***
ยี่สกสูบสนปนเป้า *สวายเคล้าชะ**แวงเวียนว่าย***
ไหลหลากหลาดหลดกรดกราย *พระชายชมสุขเกษม**เปรมปรา**ฯ*

(อภิลักษณ์ เกษมผลกูล, 2552, น.157–158)

บทชมปลาข้างต้น ผู้ทรงพระนิพนธ์ได้พรรณนาให้เห็นภาพปลาที่แหวกว่ายตามกันในแม่น้ำ ในบทชมปลากล่าวถึงพันธุ์ปลาและสัตว์ที่อาศัยอยู่ในน้ำมากกว่า 30 ชนิด เช่น ปลาเหรา ปลาราหู ปลาอินทรี งูเงือก ฉลาม โลมา ปลาม้า วาฬ ปลาฉนาก ปลากระโห้ ปลาพิมพ์ทอง ปลาตะเพียน ปลานวลจันทร์ และปลาช่อน ฯลฯ

นอกจากกล่าวถึงพันธุ์สัตว์น้ำแล้วยังมีการเล่นเสียงวรรณยุกต์ในคำว่า “ทอง” “ท่อง” “ท้อง” และมีการเล่นเสียงสัมผัสอักษร เช่น เสียงสัมผัสอักษร /คล/ ในคำว่า “คลา” และ “คล้าย” เสียงสัมผัสอักษร /ง/ ในคำว่า “งู” และ “เงือก” เสียงสัมผัสอักษร /ส/ ในคำว่า “สับ” และ “สน” และเสียงสัมผัสอักษร /ว/ ในคำว่า “วาฬ” “เวียน” “ว่าย” และ “วา” ฯลฯ

บทสระสรงทรงเครื่องเป็นบทที่พรรณนาการอาบน้ำแต่งตัวของตัวละคร บทสระสรงทรงเครื่องมีความสำคัญในการแสดงละคร โดยเฉพาะละครในเนื่องจากบทสระสรงทรงเครื่องเป็นบทที่ทำให้ผู้แสดงได้แสดงความสามารถในการร่ายรำและแสดงให้เห็นความงดงามของเครื่องแต่งกาย ตัวละครในวรรณกรรมการแสดงนิยมทรงเครื่องใหม่ทุกครั้งก่อนที่จะกระทำการใด ๆ เช่น ก่อนเข้าพิธี ก่อนออกเดินทาง และก่อนออกรบ ฯลฯ

ในบทละครเรื่องพระศรีเมืองมีบทสระสรงทรงเครื่องทั้งหมด 15 ครั้ง ทำให้เห็นการพรรณนาบทสระสรงทรงเครื่องและเครื่องแต่งกายของตัวละครที่แตกต่างกัน กล่าวคือมีบทสระสรงทรงเครื่อง 2 แบบ ได้แก่ การพรรณนาอย่างรวบรัด และการพรรณนาอย่างละเอียด เช่น เมื่อพระศรีเมืองจะออกเดินทางไปเรียนวิชาในป่า ก่อนออกเดินทางได้เข้าไปสรงน้ำ ผู้ทรงพระนิพนธ์พรรณนาบทสระสรงทรงเครื่องครั้งนี้อย่างละเอียดว่า

ชำระสระสนานสำราญองค์ *ทรงสุคนธ์ปนทองผ่องใส*
รวยรินกลิ่นอบตลบไป *สอดใส่สนับเพลารจนา*
ทรงโกไสยพัสตร์พื้นตอง *ทองแล่งแย่งลายเลขา*
สอดใส่สะอิ้งองค์อลงการ์ *รจนาชายไหวชายแครง*
ใส่ฉลองพระองค์ทรงประพาส *ตองตาดเครื่องระยับจับแสง*
ทรงสังวาลวรรณกุดั่นแดง ก้านแย่งรักร้อยจำหลักลาย
ตาบประดับทับทรวงดวงเด็ด เก็จกิ่งพริ้งเพริศเฉิดฉาย
พาหุรัดทองกรพรรณราย ธำมรงค์เพชรพรายรุ้งเรือง
แล้วทรงพระมหามงกุฎ ผาดผุดรัศมีเปล่งเปลื้อง
กรรเจียกแก้วแววฟ้าค่าเมือง แสงประเทืองจับจรจำรัสตา
ทรงพระขรรค์แก้วมณีนิล ดังองค์อินทร์จากไตรตรึงษา
หงส์ทองนำเสด็จยาตรา *พระสนมตามมานี่นั่น ฯ*

(อภิลักษณ์ เกษมผลกูล, 2552, น. 124)

ผู้ทรงพระนิพนธ์พรรณนาว่าการสรงน้ำของพระศรีเมืองว่า พระศรีเมืองสรงน้ำอย่างมีความสุขประพรมเครื่องหอมกลิ่นหอมตลบอบอวน จากนั้นจึงสวมสนับเพลา ทำด้วยผ้าไหมสีเขียวใบตองผสมเส้นทองแล่ง สวมสะอิ้งหรือสายรัดเอวมีผ้าชายไหวชายแครง สวมฉลองพระองค์หรือเสื้อทำด้วยผ้าตาด

สีเขียวใบตอง สวมสังวาลทำด้วยทองแกมแก้วเป็นลายก้านแย่ง สวมตาบหรือเครื่องประดับคอและทับทรวงหรือเครื่องประดับอก สวมพาหุรัดหรือเครื่องประดับต้นแขน สวมแหวนเพชร สวมพระมหามงกุฎ สวมกรรเจียก และทรงพระขรรค์ จะเห็นได้ว่าผู้ทรงพระนิพนธ์พรรณนาเครื่องแต่งกายอย่างละเอียดและพรรณนาให้เห็นความวิจิตรงดงามของเครื่องแต่งกายแต่ละชิ้นว่าทำด้วยวัสดุใด มีความงดงามแวววาว

ในด้านรูปแบบภาษา บทละครเรื่องพระศรีเมืองเป็นคำประพันธ์ร้อยกรองประเภทกลอนบทละครมีลักษณะเหมือนกลอนบทละครทั่วไป สังเกตได้ว่าบทละครพระศรีเมืองในช่วงต้นจะระบุเพลงหน้าพาทย์ไว้ตอนท้ายและทำนองเพลงร้องไว้ตอนต้น แต่ในช่วงหลังจะไม่ค่อยระบุเพลงหน้าพาทย์และทำนองเพลงร้องไว้ อาจเป็นไปได้ว่าบทละครเรื่องพระศรีเมืองยังไม่ได้นำไปฝึกซ้อมเพื่อเตรียมการแสดงทั้งเรื่อง

ในด้านการใช้คำได้ศึกษาการสรรคำพบว่าผู้ทรงพระนิพนธ์ได้ใช้คำเรียกตัวละครไว้หลากหลายซึ่งคำเรียกตัวละครแสดงให้เห็นลักษณะด้านต่าง ๆ ของตัวละคร

นอกจากการใช้คำเรียกตัวละครแล้วยังพบการเล่นคำหรือการซ้ำคำ ทั้งการซ้ำคำเดียวกันและการเลือกใช้คำที่มีความหมายใกล้เคียงกันซึ่งเป็นการซ้ำคำเพื่อความไพเราะและเป็นการช่วยเน้นย้ำความหมายของคำประพันธ์ด้วย และมีการเล่นคำเชิงคำถามหรือการใช้คำถามเชิงวาทศิลป์เป็นการแสดงความสามารถของผู้ทรงพระนิพนธ์และเป็นการเน้นย้ำเพื่อให้ข้อความมีน้ำหนักดึงดูดความสนใจ กระตุ้น หรือโน้มน้าวใจผู้อ่านหรือผู้ฟังให้คิดไตร่ตรองด้วยเหตุผลอีกด้วย

ในด้านการสร้างจินตภาพได้ศึกษาการใช้ความเปรียบและการใช้บทพรรณนาตามขนบ การใช้ความเปรียบ ผู้ทรงพระนิพนธ์ได้ใช้ความเปรียบแสดงให้เห็นความทุกข์ ได้แก่ ความทุกข์ทางกายเปรียบเหมือนจะถึงแก่ความตาย ความทุกข์จากการพลัดพรากเปรียบเหมือนกับการถูกทำให้ตาย ความทุกข์จากความคิดถึงเปรียบเหมือนไฟ เหมือนความเจ็บในอกเหมือนถูกพิษพญานาค ความผิดหวังเปรียบเหมือนมีไฟมาสุมในใจ ความเสียใจเปรียบเหมือนจะตาย

การใช้ความเปรียบแสดงให้เห็นความรัก ผู้ทรงพระนิพนธ์ได้ใช้ความเปรียบแสดงปริมาณของความรักว่ากับความสำคัญดวงตาและดวงใจ และเปรียบความรู้สึกเมื่อมีความรักว่าเป็นความร้อนรุ่มเหมือนไฟ การใช้ความเปรียบแสดงให้เห็นความดีใจ ผู้ทรงพระนิพนธ์ได้ใช้ความเปรียบความดีใจว่าเหมือนได้น้ำอมฤต เหมือนได้ขึ้นสวรรค์ เหมือนได้สมบัติจากสวรรค์ เหมือนได้แก้ว การใช้ความเปรียบแสดงให้เห็นความสุข ผู้ทรงพระนิพนธ์ได้ใช้ความเปรียบว่าเหมือนได้สมบัติบนสวรรค์ และการใช้ความเปรียบแสดงความโกรธว่าเหมือนไฟ จะสังเกตให้ว่าผู้ทรงพระนิพนธ์มักใช้ความเปรียบว่าความทุกข์เป็นเหมือนไฟ ส่วนความสุขเหมือนกับได้ขึ้นสวรรค์

การใช้บทพรรณนาตามขนบในบทละครเรื่องพระศรีเมืองพบว่าบทละครเรื่องนี้มีทั้งบทชมโฉม บทชมธรรมชาติ บทชมเมือง บทชมกระบวนทัพ บทอัศจรรย์ และบทสระสรงทรงเครื่อง บทชมโฉมแสดงให้เห็นการพรรณนาบทชมโฉม 2 ลักษณะ คือ การพรรณนาโดยรวม และการพรรณนาอย่างละเอียด และแสดงให้เห็นการใช้ความเปรียบในการชมความงามของตัวละคร 9 แบบ คือ รูปงามเหมือนพระนารายณ์ รูปงามเหมือนเทวดา รูปงามเหมือนนางฟ้า รูปงามเหมือนนางกินรี รูปงามยิ่งกว่ามนุษย์ รูปงามยิ่งกว่าเทพ เทวดา นางฟ้า นางกินรี นาค ครุฑ คนธรรพ์ รูปงามจนไม่อาจหาสิ่งใดเปรียบได้ รูปงามเหมือนพระจันทร์ และรูปงามเหมือนดั่งถูกสร้างขึ้น

บทชมธรรมชาติแสดงให้เห็นบทชมธรรมชาติ 2 แบบ แบบแรก คือ บทชมธรรมชาติภายในป่าประกอบด้วยบทชมต้นไม้ บทชมนก บทชมปลา บทชมภูเขา และบทชมผลไม้ แบบที่สอง คือ บทชมธรรมชาติภายในสวนอุทยาน ประกอบด้วยบทชมต้นไม้และบทชมสระ บทชมธรรมชาติเหล่านี้แสดงให้เห็นพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์จำนวนมากมายและเป็นส่วนช่วยเสริมสร้างอารมณ์ของตัวละครภายในเรื่องอีกด้วย

บทชมเมืองปรากฏ 2 ครั้ง คือ บทชมเมืองโขมราฐ และบทชมเมืองยโสธร บทชมเมืองทั้งสองมีลักษณะคล้ายคลึงกัน คือ มีการกล่าวชมสถาปัตยกรรมแต่ละส่วน ชมความงามภายในอาคารแล้วจึงกล่าวชม

บริเวณภายนอกพระราชวัง จากนั้นจึงกล่าวถึงบริเวณภายนอกพระราชวังซึ่งเป็นที่อยู่ของประชาชน และสุดท้ายจะกล่าวว่าประชาชนอาศัยอยู่ในเมืองนั้นอย่างมีความสุขด้วยพระบารมีของกษัตริย์ผู้ปกครองเมือง

บทสระสรงทรงเครื่องแสดงให้เห็นการพรรณนาบทสระสรงทรงเครื่อง 2 แบบ คือ การพรรณนาอย่างรวบรัด และการพรรณนาอย่างละเอียด อีกทั้งแสดงให้เห็นการแต่งกายของตัวละครว่ามีส่วนประกอบหลัก 3 ส่วน คือ ศิราภรณ์ ถนิมพิมพาภรณ์ และพัสตราภรณ์ ซึ่งมีลักษณะคล้ายเครื่องแต่งตัวยืนเครื่องของละครใน

นอกจากบทชมความงาม บทชมธรรมชาติ บทชมบ้านเมือง และบทสระสรงทรงเครื่องแล้วในบทละครเรื่องพระศรีเมืองยังปรากฏบทชมกระบวนทัพและบทอัศจรรย์อีกด้วย

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

บทละครเรื่องพระศรีเมืองเป็นพระนิพนธ์ในกรมพระราชวังบวรสถานพิมุขซึ่งนิพนธ์ขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช บทละครเรื่องนี้นำเสนอลักษณะบุคคลที่จะนำพาความเจริญรุ่งเรืองมาสู่บ้านเมือง เนื้อหาทางอารมณ์ ได้แก่ อารมณ์รัก อารมณ์โศก และอารมณ์ขันมีส่วนเสริมสร้างเนื้อหาทางความคิด โดยถ่ายทอดเนื้อหาทางความคิดและเนื้อหาทางอารมณ์ผ่านองค์ประกอบของภาษาได้อย่างเหมาะสม ทั้งด้านรูปแบบคำประพันธ์ การสรรคำ การใช้ความเปรียบและการใช้บทพรรณาตามขนบ บทละครเรื่องนี้ถือได้ว่าเป็นบทละครนอกที่มีลักษณะแตกต่างจากบทละครนอกเรื่องอื่น ๆ เนื่องจากบทละครนอกจะดำเนินเรื่องรวดเร็ว มีความโลดโผนตลกขบขัน ในบางครั้งมีความหยาบโลน ตัวแสดงที่เป็นกษัตริย์อาจเล่นตลกคลุกคลีกับพวกเสนาอมาตย์ได้ กล่าวคือละครนอกไม่ต้องรักษาประเพณีมากนัก แต่เน้นความสนุกสนานเป็นหลัก การแสดงความรู้สึกละครนอกสามารถแสดงอารมณ์ได้อย่างชัดเจน ทั้งอารมณ์รัก อารมณ์โกรธ และอารมณ์ขัน

ในบทละครเรื่องพระศรีเมืองมีลักษณะการดำเนินเรื่องไม่เหมือนละครนอกทั่วไป กล่าวคือยังรักษาขนบธรรมเนียมประเพณี โดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างฐานะของบุคคล ตัวละครที่มีฐานะต่างกันจะไม่สามารถปฏิสัมพันธ์กันได้อย่างสนิทสนม มีบทชมปรากฏอยู่โดยตลอดเรื่อง ทั้งบทชมบ้านเมือง บทชมธรรมชาติ บทชมกระบวนทัพ บทชมความงามซึ่งบทชมเหล่านี้เป็นส่วนทำให้ได้แสดงความงดงามของละครทั้งการร่ายรำ การเล่นดนตรี การขับร้อง และเครื่องแต่งกาย บทชมเหล่านี้ทำให้บทละครเรื่องพระศรีเมืองมีการดำเนินเรื่องช้าลงเมื่อเทียบกับบทละครนอกเรื่องอื่น ๆ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า บทละครเรื่องพระศรีเมืองเป็นบทละครนอกที่มีความงดงามไม่น้อยกว่าบทละครในจึงเหมาะสมแล้วที่เสาวนิต วิงวอน (2558, น. 103) กล่าวว่าบทละครเรื่องพระศรีเมืองเป็นบทละครนอกแบบหลวง

นอกจากบทละครเรื่องพระศรีเมืองจะมีความงดงามเหมือนละครในแล้ว บทละครเรื่องพระศรีเมืองยังเป็นวรรณกรรมที่งดงามและมีคุณค่า เพราะมีเนื้อหาและรูปแบบที่เหมาะสมกัน กล่าวคือบทละครเรื่องพระศรีเมืองได้แสดงให้ลักษณะของผู้ที่จะนำพาความเจริญรุ่งเรืองมาสู่บ้านเมือง โดยชี้ให้เห็นว่าผู้ที่จะทำให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองมิใช่ผู้วิเศษ หากแต่เป็นมนุษย์ธรรมดาที่ยังมีรัก โลภ โกรธ หลง แต่บุคคลนั้นสามารถใช้สติปัญญาแก้ไขปัญหาให้ผ่านพ้นไปได้ นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นว่าบุคคลจะทำให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองไม่ใช่เป็นผู้เก่งกาจเพียงลำพัง แต่ต้องมีคู่คิด ไม่ว่าจะเป็นเพื่อน ลูกน้อง รวมทั้งคู่ครอง คู่คิดจะเป็นผู้คอยช่วยเหลือหาแนวทางการแก้ไขปัญหาและสนับสนุนให้ทำในสิ่งดีงาม กวีได้นำเสนอลักษณะของผู้ที่จะนำพาความเจริญรุ่งเรืองมาสู่บ้านเมืองผ่านคำประพันธ์ประเภทกลอนบทละครซึ่งสามารถสื่อสารอารมณ์ความรู้สึกและดำเนินเรื่องได้ชัดเจน มีการเลือกใช้ภาษาที่งดงาม มีการสรรคำทั้งเพื่อความไพเราะและเพื่อสื่อสารความหมายได้เหมาะสม อีกทั้งยังให้ความสำคัญกับบทพรรณนาตามขนบแสดงให้เห็นความสามารถในการใช้ภาษาของกวี บทละครเรื่องพระศรีเมืองจึงเป็นวรรณกรรมที่มีความงดงามทั้งด้านเนื้อหาและรูปแบบ

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการนำผลการศึกษาไปใช้

การวิจัยนี้แสดงให้เห็นความงามของบทละครนอกที่แตกต่างกับบทละครนอกเรื่องอื่น ๆ แต่มีความคล้ายคลึงกับบทละครในซึ่งแสดงให้เห็นพัฒนาการของวรรณกรรมการแสดง อีกทั้งสามาถนำไปประยุกต์ใช้ในการสอนวรรณกรรมระดับอุดมศึกษา เพื่อให้ผู้เรียนเห็นว่าวรรณกรรมไม่ได้มีกรอบจำกัดตายตัว

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

การวิจัยครั้งนี้แสดงให้เห็นความงามในบทละครเรื่องพระศรีเมืองซึ่งแตกต่างกับบทละครนอกเรื่องอื่น จึงควรมีการศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดหรือการใช้ภาษาในบทละครเรื่องพระศรีเมืองกับบทละครนอกเรื่องอื่น เพื่อจะได้เห็นความเหมือนและความแตกต่างได้ชัดเจนขึ้น

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. (2514). *บทละครเรื่องพระมะเหลเถไถ อุณรุทร้อยเรื่อง ระเด่นลันได กลอนเพลงยาวเรื่องหม่อมเป็ดสวรรค์ พระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดา.* กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาคาร.

กรมศิลปากร. (2545). *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 2.* กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์.

ดวงมน ปริปุณณะ. (2516). *ความงามของทวาทศมาส.* (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย).

นภาลัย สุวรรณธาดา. (2525). *ภาษาไทย 4 วรรณคดีไทย.* กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2554). นิสัยการอ่านของคนไทยในมิติวัฒนธรรม. *ใน การประชุมวิชาการ Thailand Conference on Reading 2011*, 24–25 สิงหาคม 2554 ห้องแกรนด์บอลรูม โรงแรมอมารีวอเตอร์เกท (ประตูน้ำ). กรุงเทพฯ: สำนักงานอุทยานการเรียนรู้.

ป่านแก้ว ชมเชย. (2553). *ความงามในพระปฐมสมโพธิกถา.* (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์).

มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. (2547). พระมหาจักรพรรดิราช. ใน *มณีปิ่นนิพนธ์.* กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (หน้า 179–194).

ราชบัณฑิตยสถาน. (2554). สืบค้นจาก http://www.royin.go.th/dictionary/

สมุดภาพปฐมสมโพธิกถา: วรรณคดีพระพุทธศาสนาพากย์ไทย คัมภีร์แสดงเรื่องราวของพระพุทธเจ้า. (2552). กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.

สุพรรณ อรพินท์. (2532). *วรรณกรรมการแสดง.* กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

สุภรัตน์ ขันธพัฒน์. (2544). *ศึกษาความงามในพระบรมราโชวาทพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช พ.ศ.2530–2540.* (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาไทยศึกษา มหาวิทยาลัยรามคำแหง).

สุภัค มหาวรกร และพฤทธิ์ ศุภเศษฐศิริ. (2555). *รายงานผลการวิจัยเรื่องการแปรรูปบทละครเรื่องอิเหนา.* กรุงเทพฯ: วิทยาลัยนวัตกรรมสื่อสารสังคม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

สุภาพร มากแจ้ง. (2535). *กวีนิพนธ์ไทย 1.* กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

เสาวนิต วิงวอน. (2558). บทละครนอกแบบหลวง: การพินิจตัวบทสู่กระบวนการแสดง. ใน สรณัฐ ไตลังคะ และรัตนพล ชื่นค้า (บรรณาธิการ), *นาฏยวรรณคดีสโมสร.* (น. 91–124). กรุงเทพฯ: ภาควิชาวรรณคดี

อภิลักษณ์ เกษมผลกูล (บรรณาธิการ). (2552). *บทละครเรื่องพระศรีเมือง.* นครปฐม: สาขาวิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.

อารดา สุมิตร. (2516). *ละครในของหลวงในสมัยรัชกาลที่ 2.* (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย).